

8. *Nasr, S. H.* The Essential Seyyed Hossein Nasr (Perennial Philosophy) / S. H. Nasr // Ed. and introduction W. C. Chittick. Bloomington, Ind.: World Wisdom, 2007. – 272 p. – Xiv, 250 p.
9. *Nasr, S. H.* Sufi Essays / S. H. Nasr. – London: George Allen and Unwin Ltd., 1972. – 184 p.
10. *Ahmad, M.* Islamic Studies in American Universities: Conversations, Discourses, Dialogues / M. Ahmad // The State of Islamic Studies in American Universities. – Herndon, Va: The International Institute of Islamic Thought, 2009. – 197 p.
11. *Saqeb, G. N.* Some reflections on Islamization of education since 1977: Makah Conference: accomplishments, failures and tasks ahead / G. N. Saqeb // Intellectual Discourse. – 2000. – Vol. 8. – № 1. – P. 45–68.
12. *Nasr, S. H.* Science and civilization in Islam / S. H. Nasr. // Preface G. de Santillana. – Cambridge: Harvard University Press, 1968. – Xiv, 384 p.
13. *Faruqi, I.* Islamization of knowledge: general principles and work plan / I. Faruqi // Islamization of knowledge series. – № 1. – Herndon, Va.: International Institute of Islamic Thought, 1989. – XVI, 99 p.
14. *Nasr, S. H.* The need for a Sacred Science / S. H. Nasr. – Albany: State University of New York Press. – V, 187 p.
15. *Nasr, S. H.* Knowledge and the Sacred / S. H. Nasr. – New York: Crossroad, 1981. – IX, 341 p.
16. *Nasr, S. H.* Islam and the Problem of Modern Science / S. H. Nasr // Islam & Science. – 2010. – Vol. 8. – № 1. – P. 63–74.
17. *Nasr, S. H.* A Young Muslim's Guide to the Modern World / S. H. Nasr. – Des Plaines, Ill.: Library of Islam, 1993. – IX, 270 p.

(Дата подачі: 25.02.2022 г.)

М. А. Крэнци

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск

M. Krents

Belarusian State University, Minsk

УДК 94(476)«1861/1914»+37.012.2+ 930.2

КАНТРЫБУЦЫЙНЫЯ МЕРАПРЫЕМСТВЫ ЎРАДА РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ (1863–1896):

МЕТАДАЛОГІЯ І МЕТОДЫКА АНАЛІЗУ

THE CONTRIBUTION MEASURES OR THE RUSSIAN IMPERIAL GOVERNMENT IN THE BELARUSIAN PROVINCES (1863–1896): METHODOLOGY AND METHODS OF ANALYSIS

У артыкуле пазначаны асноўныя методыкі аналізу праблемы рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў, дадзена характарыстыка выкарыстання мадэрнізацыйнай

парадыгмы ў даследаваннях сацыяльнай і эканамічнай гісторыі. Абазначаны асноўныя матэматычныя метады гістарычнага аналізу па дадзенай праблематыцы, зроблена выснова аб актуальнасці выкарыстання дадзеных метадаў.

Ключавыя словы: метады даследавання; метадалогія; агульнанавуковыя і спецыяльна-гістарычныя метады; іматэмерны статыстычны аналіз; рэгрэсійны аналіз; выбарачны метада; кластэрны аналіз; карэляцыйны аналіз; кантрыбуцыйныя мерапрыемствы; сацыяльная структура.

This article summarizes the main methods of analysis of the implementation of the contribution measures, and also describes the characteristic of the modernisation paradigm in research of the social and economic history. The main mathematical methods of historical analysis in this field are described, the relevance of using these methods.

Keywords: methods; methodology; general scientific and special historical methods; multidimensional analysis; regression analysis; sampling method; cluster analysis; correlation analysis; contribution measures; social structure.

Рашэнне даследчай задачы патрабуе выкарыстання комплексу пэўных агульнанавуковых і спецыяльных метадаў. Ад падыходу даследчыка да выбару метадалагічнага інструментара залежыць рашэнне пастаўленых задач, аб'ектыўнасць і комплекснасць даследавання. Аналіз сацыяльных і эканамічных працэсаў у гісторыі Беларусі другой паловы XIX – пачатку XX ст. як раз і ўяўляе сабой важную і актуальную даследчую праблему, якая патрабуе прымянення разнастайнага метадалагічнага інструментара, у тым ліку і міждысцыплінарных метадаў. Дадзены перыяд гісторыі Беларусі вылучаецца значнасцю і складанасцю – працэсы фарміравання буржуазнага грамадства, мадэрнізацыйныя змены адбываліся ва ўмовах неадназначнай палітыкі ўрада Расійскай імперыі на тэрыторыі беларускіх губерняў. Урадавыя мерапрыемствы на тэрыторыі беларускіх губерняў мелі пэўныя спецыфічныя рысы і ўносілі значныя карэктывы ў працэсы палітычных, сацыяльных і эканамічных змен на дадзенай тэрыторыі ў перыяд буржуазных рэформ.

Такім чынам, мэта дадзенага артыкула – даць характарыстыку асноўным метадам, якія могуць быць выкарыстаны пры аналізе ўрадавых мерапрыемстваў на тэрыторыі беларускіх губерняў, зрабіць высновы аб актуальнасці дадзеных метадаў.

Першапачаткова трэба заўважыць, што праблематыка кантрыбуцыйных мерапрыемстваў практычна не разглядалася ў айчыннай і замежнай гістарыяграфіі. Большая частка матэрыялу па дадзенай праблеме ў гістарыяграфіі мае фрагментарны характар. Найбольш каштоўнымі даследаваннямі, у якіх аналізавалася ўрадавая палітыка, у савецкі перыяд з'яўляюцца манаграфіі С. М. Самбук [1], В. П. Панюціча [2], у сучаснай беларускай гістарыяграфіі выдзяляюцца працы А. Г. Кахановскага [3–7].

Важнасць даследавання кантрыбуцыйных мерапрыемстваў прадыхавана перш за ўсё неабходнасцю ацаніць усе змены ў беларускім грамадстве ў лёсавызначальны для айчынай гісторыі перыяд другой паловы XIX ст. Поўны аналіз праблемы кантрыбуцыйных і іншых мерапрыемстваў урада дазволіць зрабіць высновы аб характары ўнутранай палітыкі Расійскай імперыі, аб уплыве дадзеных мер на сацыяльныя, палітычныя, эканамічныя працэсы ў грамадстве.

У рашэнні падобных комплексных задач праблемай з'яўляецца выбар адной з сацыялагічных макратэорый: фармацыйнай, цывілізацыйнай ці мадэрнізацыйнай. Кожны з дадзеных тэарэтычных падыходаў актыўна выкарыстоўваўся ў замежнай і айчынай гістарыяграфіі. Фармацыйная тэорыя доўгі час панавала ў савецкай гістарыяграфіі, цывілізацыйная тэорыя была папулярная ў замежнай гістарыяграфіі. Аднак менавіта тэорыя мадэрнізацыі дазваляе правесці ўсецэлы, комплексны аналіз праблемы сацыяльных змен у беларускім грамадстве, растлумачыць дадзеныя змены ў кантэксце агульнасусветных працэсаў. Мадэрнізацыйная тэорыя выклікана растлумачыць працэсы мадэрнізацыі грамадства. Тэорыя прадугледжвае аналіз унутраных фактараў развіцця пэўнага грамадства. З пункту гледжання дадзенай тэорыі, мадэрнізацыя – працэс, з дапамогай якога традыцыйныя, аграрныя грамадства трансфармуюцца ў сучасныя, індустрыяльныя, што прыводзіць да з'яўлення і развіцця перадавых індустрыяльных тэхналогій, а таксама адпаведных ім палітычных, сацыякультурных, эканамічных і сацыяльных механізмаў. Як адзначае гісторык І. В. Пабярэжнікаў: «Мадэрнізацыйны пераход рэдка працякае спакойна і раўнамерна; ён аказвае ўздзеянне на ўсе сацыяльныя інстытуты, усіх членаў грамадства» [8, с. 59]. Такім чынам, тэрмін мадэрнізацыя павінен апісваць мноства адначасовых змен на розных узроўнях. Мадэрнізацыя суправаджаецца дыферэнцыяцыяй эканамічнай, арганізацыйнай, палітычнай і культурнай сфер.

Такім чынам, для вырашэння пастаўленай перад даследаваннем задач найбольш адпавядае мадэрнізацыйная тэорыя, якая дае магчымасць у рамках дадзенага падыходу правесці найбольш комплексны аналіз праблемы правядзення ўрадавых мерапрыемстваў і іх уплыву на пэўныя сферы жыцця грамадства ў кантэксце мадэрнізацыйных змен. Менавіта гэты падыход дае магчымасць найбольш шматгранна вызначыць уплыў унутраных фактараў на працэсы мадэрнізацыі грамадства. Як адзначае гісторык А. Г. Каханоўскі: «Ад самага пачатку распрацоўкі мадэрнізацыйную тэорыю вызначаў яе міждысцыплінарны характар, цэласна-абагульняючы падыход, які дазволіў пры аналізе працэсаў пераходу ад традыцыйнага да сучаснага грамадства ўзаемана ўвязваць структурны змены ў эканоміцы, палітыцы, сацыяльна-культурныя трансфармацыі з праблемамі змянення самога чалавека, яго каштоўнасцей, арыентацый» [3, с. 38–39].

Метадалогія даследавання праблемы кантрыбуцыйных мерапрыемстваў мае ўсе характарыстыкі агульнанавуковых метадаў: аналіз, сінтэз, індукцыю і дэдукцыю. Аднак, непасрэдны інтарэс уяўляе пытанне выкарыстання спецыяльна-гістарычных і міждысцыплінарных метадаў. Бесперапынны тэхналагічны прагрэс ствараюць перадумовы для пашырэння метадалагічнай базы, з'яўленню і ўкараненню новых актуальных метадалагічных інструментаў. Развіццё і пашырэнне метадалогіі ўяўляе сабой важную задачу перад даследнікамі. Як адзначае гісторык І. Д. Каваленка: «Метады даследавання з'яўляюцца найболей дынамічнымі кампанентамі навукі, які рухае яе наперад. Разам з тым яны маюць у навукі непераходзячае значэнне. З'яўленне новых метадаў, як правіла, прыводзіць да змены суадносін ролі старых і новых метадаў, а не да страты першымі ўсякага значэння [9, с. 14].

Спецыяльна-гістарычныя метады даследавання маюць сваю спецыфіку. Кожны метад адрозніваецца сваімі карыснымі ўласцівасцямі і функцыямі, таму важна выкарыстоўваць дадзеныя метады ў комплексе. Гісторыка-генетычны метад у найбольшай ступені адпавядае прынцыпу гістарызму. Асноўная мэта дадзенага метаду складаецца ў тлумачэнні фактаў і аналізе прычыннасці іх з'яўлення. Гісторыка-параўнальныя або кампаратывісцкія метады дазваляюць выявіць адпаведнасці, устанавіць рэгіянальныя асаблівасці рэалізацыі і наступстваў урадавых мерапрыемстваў. З дапамогай праблемна-храналагічнага метада магчыма ўсталяваць этапы правядзення кантрыбуцыйных мерапрыемстваў і сінхранізіраваць іх з агульнаімперскімі падзеямі. Гісторыка-тыпалагічны метад дазваляе ўстанавіць агульныя рысы кантрыбуцыйных і іншых мерапрыемстваў, правесці аналіз у адпаведнасці з дадзенай інфармацыяй. Гісторыка-сістэмы метады важны перш за ўсё ў кантэксце аналізу сістэмы выканаўчай улады Расійскай імперыі і рэгіянальных асаблівасцей работы бюракратычнай сістэмы. Такім чынам, з дапамогай дадзеных метадаў выбудоўваецца форма функцыянавання кантрыбуцыйных мерапрыемстваў у сістэме ўнутранай палітыкі Расійскай імперыі, вызначаюцца заканамернасці і рэгіянальныя асаблівасці рэалізацыі дадзеных мерапрыемстваў і іх уплыў на ход сацыяльна-эканамічных, грамадска-палітычных і культурна-гістарычных працэсаў.

Больш падрабязнай увагі заслугоўваюць метады, якія карыстаюцца меншай папулярнасцю ў даследчыкаў, але тым не менш з'яўляюцца дастаткова актуальнымі для сучаснай гістарычнай навукі. У айчынным гістарыяграфіі дадзеныя метады не атрымалі шырокага распаўсюджвання. Аднак у даследаваннях па сацыяльнай гісторыі Беларусі, дзе прысутнічае аналіз вялікіх масіваў статыстычных даных, матэматычныя і статыстычныя метады паспяхова прымяняліся. Шырокае ўжыванне матэматычных метадаў знайшлі ў працах А. Г. Кахановскага, які адзначаў: «з дапамогай традыцыйных метадаў гістарычнага аналізу за мноствам лічбаў складана акрэсліць узаемазалежнасць паказчыкаў, якія адлюстроўваюць узаемасувязі элементаў

сацыяльнай структуры. Для вырашэння гэтай задачы адным з метадаў выкарыстаны рэгрэсіўны аналіз, які дазваляе прааналізаваць сувязь кожнай з характарыстык, абраных у якасці выніковых (залежных), адначасова з шэрагам іншых (фактарных паказчыкі) і гэтыя сувязі ранжыраваць па ступені праяўлення. Будуча рэгрэсіўнае ўраўненне, кожны каэфіцыент якога дазваляе вызначыць ступень змянення на паветах значэнняў выніковай характарыстыкі пры змяненні на адзінку фактарнай, а таксама ацаніць сукупную ступень спалучанасці варыяцый значэнняў улічаных фактарных паказчыкаў і выніковага» [10, с. 48]. Таксама для апрацоўкі дэмаграфічнай статыстыкі выкарыстоўваліся метады шматмернага статыстычнага аналізу і інш. [11, с. 195]. Для вызначэння рэгіянальных асаблівасцей у разгортванні сацыяльных працэсаў на тэрыторыі Беларусі, эвалюцыі сацыяльнай структуры беларускага грамадства выкарыстоўваўся агламератыўна-іерархічны метада кластэрнага аналізу [10, с. 49].

У даследаванні праблемы рэалізацыі кантрыбуцыйных мерапрыемстваў прымяненне рэгрэсіўнага аналізу неабходна. У выпадках, калі трэба ацаніць ступень уплыву кантрыбуцый на змены ў гаспадарчай дзейнасці як канкрэтнага землеўладальніка, так і насельніцтва беларускіх губерняў у цэлым, даследчык сутыкаецца з мноствам фактараў, якія аказваюць уздзеянне на гаспадарчую дзейнасць землеўладальніка. У такіх сітуацыях прымяняецца вылічэнне каэфіцыента рэгрэсіі, які паказвае ступень змянення выніку таго ці іншага працэсу развіцця ад пэўнага фактару. Такім чынам, выкарыстанне рэгрэсіўнага метаду дазваляе атрымаць паказчыкі, якія характарызуюць ступень уплыву кантрыбуцыйных мерапрыемстваў на эканамічныя працэсы развіцця беларускіх губерняў. Стандартныя спецыяльна-гістарычныя метады могуць не дазволіць устанавіць адпаведнасць паміж узроўнем кантрыбуцыйных спагнанняў і станам гаспадаркі землеўладальніка. Выкарыстанне карэляцыйнага метаду дазваляе ўсталяваць суадносіны (каэфіцыент карэляцыі) таго і іншага са значна большай дэлю верагоднасці, чым простае супастаўленне. У той жа час гэты спосаб бескарысны для аналізу фактараў выніковых суадносін, што дасягаецца выкарыстаннем традыцыйнага гістарычнага метадалагічнага інструментарна. Ва ўмовах працы з вялікай колькасцю статыстычнага матэрыялу, важна адзначыць метада шматмернага статыстычнага аналізу. Дадзены метада уяўляе сабой аналіз статыстычных даных, іх сістэматызацыі і апрацоўкі з мэтай выяўлення характару і структуры ўзаемасувязяў паміж прыкметамі, уласцівымі аб'екту даследавання або сістэме. Фактарны аналіз дазваляе аб'яднаць метады аналізу структуры мноства прыкмет, якія характарызуюць вывучаемыя з'явы і працэсы і выяўляюць абагульненыя фактары [12, с. 21]. Класічная праца на аснове выкарыстання метадаў фактарнага і шматмернага статыстычнага аналізу – «Структура и уровень развития районов Европейской России на рубеже XIX–XX веков (Опыт многомерного анализа)» [13].

Для тыпізацыі ў гістарычных даследаваннях найбольш выкарыстоўваны метады – кластэрны аналіз. Ён дазваляе вылучыць кластэры – групы аб'ектаў з падобнымі ўласцівасцямі, размешчаныя ў прасторы. Блізкасць гэтых аб'ектаў адзін да аднаго адлюстроўвае ступень іх падабенства. Так, напрыклад, з дапамогай метадаў кластэрнага аналізу была праведзена аграрная тыпалогія губерняў Еўрапейскай Расіі на рубяжы XIX–XX стст. [14]. Аналіз праводзіўся наступным чынам. Для пачатку былі адабраны 19 паказчыкаў, якія характарызуюць зямельныя адносіны (памеры сялянскіх надзелаў, удзельная вага дваранскага землеўладання, продаж прыватнаўласніцкіх зямель, кошт на зямлю, памеры сялянскай арэнды і арэндная плата), стан сельскагаспадарчай вытворчасці (пасевы, зборы і ўраджайнасць збажыны, колькасць працоўнай і прадуктыўнай жывёлы, кошты на сельскагаспадарчую прадукцыю), глыбіню і асаблівасці буржуазнай аграрнай эвалюцыі (ужыванне наёмнай працы, заробкі сельскагаспадарчых рабочых, сацыяльная структура сялянства). У выніку матэматычнай апрацоўкі даных было ўсталявана 15 узаемазвязаных паміж сабой кластараў з указаннем на графіцы «адлегласці», які паказвае «блізкасць» губерняў, якія ўваходзяць у той ці іншы кластар. Асаблівасцю дадзенай мадэлі стала тое, што беларускія губерні былі ахарактарызаваны, як нечэрназёмныя губерні другога кластэру. Важна адзначыць, што падобная класіфікацыя ўсё ж не носіць глабальны характар, колькасць паказчыкаў досыць абмежавана.

Такім чынам, акрамя класічных метадаў даследавання гісторыі можна адзначыць з'яўленне і ўкараненне сучасных матэматычных і статыстычных метадаў. Як адзначыў, Л. І. Бародкін: «Можна казаць пра тры асноўныя этапы матэматызацыі гістарычнай навукі: 1) матэматычная і статыстычная апрацоўка эмпірычных даных і колькасная фармулёўка якасна ўстаноўленых фактаў і абагульненняў, уключаючы традыцыйныя матэматычныя і статыстычныя метады (апісальная статыстыка, выбарачны метад, аналіз часовых шэрагаў, карэляцыйны аналіз); метады шматмернага статыстычнага аналізу; 2) распрацоўка матэматычных мадэляў, з'яў і працэсаў у якой-небудзь галіне навукі; 3) выкарыстанне матэматычнага апарата для пабудовы і аналізу агульнанавуковай тэорыі» [15, с. 15]. У беларускай гістарычнай навуцы таксама пашыраецца выкарыстанне матэматычных метадаў. Безумоўна, актуальнымі дадзеныя метады з'яўляюцца і ў даследаваннях кантрыбуцыйных мерапрыемстваў на тэрыторыі беларускіх губерняў.

Акрамя гэтага, важна акрэсліць магчымасць выкарыстання некаторых міждысцыплінарных метадаў у даследаваннях кантрыбуцыйных мерапрыемстваў і сацыяльнай гісторыі ў цэлым. Развіццё гістарычнай навукі патрабуе пашырэння метадалагічнага апарата. Пры гэтым выкарыстоўваюцца метады, якія былі задзейнічаны ў сумежных галінах навукі: эканоміка, сацыялогія, паліталогія і г. д. Таксама варта адзначыць, што, нягледзячы на блізкасць да гісторыі дадзеных навук, у іх адрозніваецца

метадалогія і прынцыпы даследавання. Напрыклад, сацыяльная гісторыя ў большай ступені арыентавана на перыяд і краіну, тады як гістарычная сацыялогія – на канцэпцыю і праблему [16, с. 349]. Тым не менш у даследаваннях кантрыбуцыйных мерапрыемстваў можа быць выкарыстаны інстытуцыянальны метада, які дазваляе прасачыць афармленне прававых адносін у грамадстве, арганізацыю палітычных і сацыяльных інстытутаў. Для апрацоўкі разнастайных крыніц масавага характару і паходжанні асабліва эфектыўны кантэнт-аналіз, для аналізу мемуарных крыніц можа быць выкарыстаны дыскурс-аналіз. Таксама важна адзначыць сістэмны аналіз, каб устанавіць сутнасць палітычных з’яў. Некаторую папулярнасць, у тым ліку і ў гістарычнай навуцы, набірае сінэргетычны падыход, які закліканы растлумачыць сутнасць і прычыны непрадбачаных змен. Магчымым з’яўляецца выкарыстанне метадаў і падыходаў з эканамічнай навукі: апрацоўкі шэрагаў дынамікі, дысперсійны аналіз, метады дэтэрмінаванага і стахастычнага фактарнага аналізу і г. д.

Такім чынам, метадалогія даследавання кантрыбуцыйных мерапрыемстваў урада Расійскай імперыі на тэрыторыі Беларусі заснавана на выкарыстанні агульнанавуковых і спецыяльна-гістарычных метадаў, а таксама мадэрнізацыйнай парадыгмы як макрагістарычнай мадэлі аналізу. У дадзеным даследаванні актуальным з’яўляецца прымяненне матэматычных і статыстычных метадаў, а таксама міждысцыплінарных падыходаў.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Самбук, С. М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. / С. М. Самбук. – Минск: Наука и техника, 1980. – 224 с.
2. Панютнич, В. П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни в 1861–1900 гг. / В. П. Панютнич. – Минск: Акад. наук БССР, Ин-т истории: Навука і тэхніка, 1990. – 374 с.
3. Кахановіскі, А. Г. Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.) / А. Г. Кахановіскі. – Мінск: БДУ, 2013. – 335 с.
4. Кахановіскі, А. Г. Міжаслоўная сацыяльная мабільнасць насельніцтва Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А. Г. Кахановіскі // Российские и славянские исследования: науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск: БГУ, 2012. – Вып. 7. – С. 80–91.
5. Кахановіскі, А. Г. Уніфікацыя і русіфікацыя як накірункі ўрадавай палітыкі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. / А. Г. Кахановіскі // Российские и славянские исследования: науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) [и др.]. – Минск: БГУ, 2011. – Вып. 6. – С. 20–26.
6. Кохановский, А. Г. На пути становления индустриального общества: модернизационные процессы в Беларуси (60-е гг. XIX – начало XX в.) / А. Г. Кохановский // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэдактар) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2008. – Вып. 3. – С. 31–46.

7. *Каханоўскі, А. Г.* Разгортванне мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі ў XIX–XX ст. / А. Г. Каханоўскі // Працы гістарычнага факультэта БДУ: навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2009. – Вып. 4. – С. 218–228.

8. *Побережников, И. В.* Переход от традиционного к индустриальному обществу: теоретико-методологические проблемы модернизации / И. В. Побережников. – М.: РОССПЭН, 2006. – 240 с.

9. *Ковальченко, И. Д.* Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – 2-е изд., доп. – М.: Наука, 2003. – 486 с.

10. *Каханоўскі, А. Г.* Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства ў другой палове XIX – пачатку XX ст.: Метадалогія і метадка аналізу / А. Г. Каханоўскі // Расійские и славянские исследования: науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2009. – Вып. 4. – С. 44–50.

11. *Каханоўскі, А. Г.* Статыстычныя крыніцы па гісторыі Беларусі 60–90 гг. XIX ст. / А. Г. Каханоўскі // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны / рэдкал.: С. М. Ходзін (адказ. рэд.) і інш. – Мінск: БДУ, 2005. – Вып. 2. – С. 193–200.

12. *Негин, А. Е.* Математические методы в исторических исследованиях. Электронное учеб.-метод. пособие / А. Е. Негин, А. А. Миронос. – Н. Новгород: Нижегород. гос. ун-т, 2012. – 41 с.

13. *Ковальченко, И. Д.* Структура и уровень развития районов Европейской России на рубеже XIX–XX веков (Опыт многомерного анализа) / И. Д. Ковальченко, Л. И. Бородкин // История СССР. – 1981. – № 1. – С. 76–99.

14. *Ковальченко, И. Д.* Аграрная типология губерний Европейской России на рубеже XIX–XX веков (Опыт многомерного количественного анализа) / И. Д. Ковальченко, Л. И. Бородкин // История СССР. – 1979. – № 1. – С. 59–95.

15. *Бородкин, Л. И.* Моделирование исторических процессов: от реконструкции реальности к анализу альтернатив / Л. И. Бородкин. – СПб.: Алетей, 2016. – 304 с.

16. *Савельева, И. М.* Теория исторического знания: учеб. пособие. / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – СПб.: Алетей, 2007. – 523 с.

(Дата подачі: 15.02.2022 г.)